

τὸν διαγραφόμενον ὑπὸ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Πρὸς τὸ Χριστιανικὸν τοῦτο ἰδεώδες ἐπανερχεται πάλιν παρ' ἡμῖν κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ἡ παιδεία καὶ πάλιν ἀποβλέπει πρὸς τὸν Χριστιανικὸν τοῦτον τύπον τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἀπετέλεσε τὸν ἰδεώδη τύπον μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ μακροῦς χρόνους δι' ὀλόκληρον τὸν Χριστιανικὸν κόσμον.

σκεία εισεχώρησε τόσον βαθέως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἔδωκε τοιαύτην ἀξίαν εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰδίᾳ συνέλαβε τόσον πνευματικά, τόσον ὑψηλὰ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Τὴν ἐπίτευξιν δὲ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου παραστήσασα, κατέστησε τοῦτον ἐλεύθερον ὄν, ἀπαλλάξασα αὐτὸν τοῦ καταθλιπτικοῦ φόβου πρὸ τῆς μαγείας καὶ τοῦ ἐκδικητοῦ Θεοῦ, πρὸ τοῦ ὁποίου θραύεται ὁ ἀνθρωπὸς τῶν ἄλλων ἀρχαίων θρησκείων. Πόσον μεγαλειώδης τῷ ὄντι εἶναι ἡ ὄλη αὕτη περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τῆς Π. Δ. ἀντιλαμβάνεται τις εὐθύς ὡς λάβη ὑπ' ὄψιν τὰς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῶν περιοίκων πρὸς τὸν Ἰσραὴλ ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, παρ' οἷς ὁ ἀνθρωπὸς παρίσταται μὲ περιωρισμένα καὶ χθαμαλὰ ἰδεώδη, παίγνιον εἰς χεῖρας τῶν αὐθαιρέτως δρώντων Θεῶν, ὁ καταθλιπτικὸς πρὸ τῶν ὁποίων φόβος δημιουργεῖ τὸν ἀδρανῆ καὶ μοιρολατρικὸν τύπον τοῦ ἀνθρώπου¹. Ματαίως εἰς τὰς ἀρχαίας θρησκείας θὰ ἀναζητήσωμεν ὑψηλοτέραν περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίαν. Ἐὰν οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς ὡς πόθον ἐγγενῆ τοῦ ἀνθρώπου θέτουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἀθανασίας καὶ τοὺς πρώτους ἀνθρώπους ἐμφανίζουν μοχθοῦντας νὰ ἐπιτύχουν ταύτην, ὁ Ἰσραηλίτης θέτει τὴν ἠθικὴν τελειότητα καὶ τὸν πρῶτον ἀνθρωπὸν παριστᾷ ἔχοντα βαθεῖαν τὴν συναίσθησιν τῆς ἁμαρτίας καὶ ἀγωνιζόμενον κατὰ τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ. Πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ σοφοῦ ἀνθρώπου, ὄν ὡς ἰδεώδη τύπον ἀνθρώπου ζητεῖ νὰ πλάσῃ καὶ παραστήσῃ ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς κόσμος, ὁ Ἰσραηλίτης ἀντιπαραθέτει τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγίου ἀνθρώπου.

Ἡ ἀνθρωπολογία αὕτη τῆς Π. Δ. οὐ μόνον τῶν ἀρχαίων περὶ τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλιῶν διαφέρει, ἀλλ' ἀντιτίθεται καὶ πρὸς τὰς νεωτέρας ἐκεῖνας, ὧν αἱ μὲν θεωροῦσι τὸν ἀνθρωπὸν ὡς καθαρῶς φυσικὸν ὄν, τὰς πνευ-

1. Πρβλ. *H. Seeger*, Die Triebkräfte des religiösen Lebens in Israel und Babylon, Tübingen 1923.

ματικὰς αὐτοῦ δυνάμεις ὡς προῖόν βιολογικῶν νόμων ἐξηγοῦσαι, αἱ δὲ ἐκλαμβάνουσι τὸν ἀνθρωπὸν μονομερῶς ὡς καθαρῶς κοινωνικὸν ὄν, ἐφευρέτην τῶν μέσων τῆς προαγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς, παραγνῶριζουσαι οὕτω πλείστας ὄσας ἐκφάνσεις τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως.

Τὴν περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίαν τῆς Π. Δ. παρέλαβεν εἰς τὰ κύρια αὐτῆς σημεῖα καὶ ἡ Κ. Δ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν αὐτοῦ, ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ περὶ κόσμου ἀποψις τῆς Π. Δ., ἡ περὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις καὶ ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, παραληφθεῖσαι ὑπὸ τῆς Κ. Δ., ἀποτελοῦσι θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς Χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Κ. Δ. πολλὰ βεβαίως σημεῖα συνεπλήρωσε καὶ ἀνέπτυξε, τὰ κεντρικὰ ὅμως στοιχεῖα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς Π. Δ. Ὁ προορισμὸς ἰδίᾳ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐν τῇ Κ. Δ. ὁ αὐτὸς καὶ τὸ πρότυπον τοῦ τελείου ἀνθρώπου, ὁ ἅγιος ἀνθρωπὸς, παραμένει καὶ ἐν τῇ Κ. Δ. Ἡ φράσις τῆς Π. Δ. «καὶ ἔσεσθε ἅγιοι, ὅτι ἅγιος ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν», ἐπαναληφθεῖσα ὑπὸ τῆς παραλλήλου ρήσεως τοῦ Κυρίου «ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν»¹, διαγράφει καὶ ἐν τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸν τύπον τοῦτον προσεπάθησαν καὶ ἐν τῷ βίῳ αὐτῶν νὰ ἐφαρμόσουν καὶ ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτῶν νὰ διαγράψουν καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ οἱ σήμερον ἑορταζόμενοι Ἱεράρχαι, προβάλλοντες τοῦτον ὡς τὸ τέλος, πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ κατατείνῃ ἡ Χριστιανικὴ μόρφωσις. Πράγματι δὲ ἡ ἐν Χριστῷ παιδεία δὲν ἔχει ἄλλον τύπον μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιδείξῃ ἢ τοῦτον,

1. Ματθ. 5,48. Πρβλ. καὶ Ἐφ. 4,24. Κολοσ. 3,10. Α' Κορ. 15,48.

2. Πρβλ. καὶ *B. Ἐξάγγελον*, Παιδαγωγικαὶ γνώμαι τοῦ Μ. Βασιλείου (Α' Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ μορφώσιμον αὐτοῦ) Ἀθήναι 1938.

έν τῇ γοητείᾳ τῆς στενωτέρας ἐπικοινωνίας μετὰ τοῦ Θεοῦ. «Χαρά μου εἶναι, ἀναφωνεῖ ὁ συγγραφεὺς τοῦ 40οῦ Ψαλμοῦ (Ο΄=39), τὴν θέλησίν σου νὰ ἐκτελῶ, Θεέ μου» καὶ ὁ Ψαλμῶδός τοῦ 73οῦ Ψαλμοῦ (Ο΄=72) τὸ αὐτὸ ἐμφαντικώτερον διατυποῖ λέγων «τὸ νὰ προσεγγίσω τὸν Θεὸν εἶναι ἐν ἐμοὶ τὸ πολυτιμότερον»¹. Ἡ ἀμοιβὴ δὲ αὐτῆ ὡς πνευματικὴ παραμένει ἀναφαίρετον κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις δὲν διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ ἴδῃ ποτὲ τὸν μετὰ κόπου δημιουργηθέντα ἐσωτερικὸν κόσμον καταρρέοντα, διότι ἔχει ἐστραμμένον τὸ βλέμμα πρὸς τὸν σταθερὸν κόσμον τῶν ἠθικῶν ἀξιών, ἐν τῇ ἀποκτήσει τῶν ὁποίων εὐρίσκει τὴν ὑψίστην εὐτυχίαν. Τότε δὲ μόνον ὁ ἄνθρωπος κατορθοῖ νὰ ἀποκτήσῃ ἐνότητα καὶ σταθερότητα ἐσωτερικὴν, ἄλλως ἐπέρχεται ἡ ψυχικὴ διάσπασις τοῦ ἀνθρώπου, ἀδυνατοῦντος νὰ συλλάβῃ τὸν νοῦν τῆς ζωῆς ταύτης. Ὅσον δὲ ἡ προσέγγισις πρὸς τὸ ἰδεῶδες, τὸν Θεόν, εἶναι πληρεστέρα τόσον καὶ ἡ ἐσωτερικὴ μυκαριότης μεγαλυτέρα, ἕως οὗ ὁ ἄνθρωπος φθάσῃ εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον, ὥστε νὰ δύναται κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον νὰ λέγῃ «ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δ' ἐν ἐμοὶ Χριστός»². Τότε πλέον ὁ Θεὸς καθίσταται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀπόλυτος πραγματικότης καὶ ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει ἐν τῇ πληρότητι αὐτοῦ τὸν αἰώνιον τῆς δημιουργίας σκοπὸν, πραγματοποιούμενον ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ κόσμου. Δεδομένου ὅμως ὅτι εἰς τὸ ὥραϊον τοῦτο σημεῖον ἐλάχιστοι δύναται νὰ φθάσουν, οἱ λοιποὶ κατὰ τὴν Π. Δ. ἤτις βραδέως ἀνέπτυξε τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς, ἀποθνήσκουν μὲ ἀνεκπλήρωτον ἐν πολλοῖς τὸν πόθον τῆς τελειοποιήσεως. Τὸ κενὸν τοῦτο ἀναπληροῦνται πῶς ἐν τῇ Π. Δ. διὰ τούτου, ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κέκτηται καὶ γενικώτεραν σημασίαν, καθόσον ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ γενικῇ τοῦ κόσμου ἠθικῇ τάξει συμβάλλει διὰ τῶν ἠθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων εἰς τὸν γενικὸν σκοπὸν

1. Πρβλ. καὶ ψαλμ. 42-43 (Ο΄=41-42). 84 (Ο΄=83). 63,4 (Ο΄=62). Περαιτέρω ἰδὲ καὶ Παρμ. 15,16. 28,6.

2. Γαλ. 2,20.

τοῦ κόσμου ὀλοκλήρου¹, ὅστις ἐπιτυγχάνεται ἐν τῇ ἐσχατολογικῇ περιόδῳ, ἣτις διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Μεσσίου καταλήγει εἰς τὴν ἐπάνοδον τοῦ κόσμου εἰς τὴν πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν².

Ἡ ἐσχατολογικὴ διδασκαλία μεταθέτει μὲν τὸ ὄμμα τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ κόσμου τούτου εἰς τὸ πέραν καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν παριστᾷ ἐκπληρούμενον κυρίως διὰ τοῦ Μεσσίου, δὲν δημιουργεῖ ὅμως παθητικὸν τινα τύπον ἀνθρώπου, ἀναμένοντος τὴν ἔλευσιν τῶν εὐτυχῶν ἐκείνων ἡμερῶν, καθ' ὅσον ὁ χρόνος ἐκεῖνος θὰ ἔλθῃ μετὰ προπαρασκευῆν, ἣν δὲν συντελεῖ μόνον ὁ Μεσσίας ἀλλὰ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Ἐκεῖ, ἐνθα τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἐλλείπει, δημιουργεῖται πράγματι μοιρολατρικὸς τύπος ἀνθρώπου, καθὼς βλέπομεν τοῦτον διαμορφούμενον εἰς τὴν ἀπόκρυφον Ἰουδαϊκὴν ἐσχατολογικὴν γραμματεῖαν³.

* * *

Ἐπισκοποῦντες τὰ ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς λεχθέντα, παρατηροῦμεν ὅτι ἀνυπερβλήτος καὶ ἀθάνατος παραμένει ἡ διδασκαλία τῆς Π. Δ. ἡ παριστώσα τὸν ἄνθρωπον ὡς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν προσωπικότητα, ὡς τὸ μοναδικὸν ὄν, εἰς τὸ ὅποιον ἐκδηλοῦται ὁ βαθύτερος λόγος τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Θαυμαστὸς τῷ ὄντι εἶναι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀγωνιζομένου διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελείωσιν. Μοναδικὴ δὲ παραμένει ἡ διδασκαλία τῆς ἀναζητήσεως καὶ εὐρέσεως τοῦ Θεοῦ οὐχὶ διὰ τῶν ἀφηρημένων συλλογισμῶν ἀλλὰ διὰ τῶν ἠθικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων ἐντεῦθεν ἡ ἔννοια τῆς θρησκείας προσλαμβάνει παρ' Ἰσραὴλ τόσον βαθὺ περιεχόμενον καὶ τοιοῦτον ἔντονον κοινωνικὸν χαρακτήρα. Οὐδεμίᾳ ἑτέρα ἀρχαία θρη-

1. Περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἰδὲ Β. Βέλλα, ἐνθ' ἄνωτ.

3. Περὶ τῆς ἐσχατολογικῆς διδασκαλίας, ὡς αὕτη διεμορφώθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐσχατολογικῇ περιόδῳ ἰδὲ P. Volz, Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde im neutestamentlichen Zeitalter. Tübingen 1934.

2. Πρβλ. P. Volz, ἐνθ' ἄνωτ.

που, ἐπιγραμματικῶς εἰς ἓνα μοναδικὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι στίχον διατυπώσαντες διὰ τοῦ Μιχαίου τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν «σοῦ ἀνηγγέλθη, ὦ ἄνθρωπε, τί εἶναι καλὸν καὶ τί ὁ Θεὸς ζητεῖ ἀπὸ σοῦ. Τίποτε ἄλλο παρὰ δικαιοσύνην καὶ ἀγάπην νὰ ἐξασκήῃς καὶ πρὸς τὸν Θεὸν σου ταπεινοφρόνως νὰ πορεύῃσαι»¹. Γνώσται αὐτοὶ ὑπὲρ πάντα ἄλλον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκδέχονται συντελουμένην διὰ τῆς ἠθικῆς πάλης, ἣτις ὀφείλει νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν νίκην διὰ τῆς μετανοίας, τὴν δύναμιν τῆς ὁποίας εὐδεις ἄλλος τόσοσιν ἰσχυρῶς ἐτόνισεν ὅσον οὗτοι². Ἡ μετάνοια δὲ αὕτη, παρισταμένη ὡς ἐνέργεια πνευματικῆ προκαλουμένη ἐκ τῆς πλήρους ἐπιγνώσεως τῆς καταστάσεως καὶ τῆς βαθείας ἀντιλήψεως τοῦ καθήκοντος, ὀδηγεῖ, κατὰ τὰς ἰδίας τῶν Προφητῶν ἐκφράσεις, εἰς ἀνάπλασιν νέας καρδίας, νέου πνεύματος, εἰς δημιουργίαν νέου ἀνθρώπου³, ὅστις πλέον ἀποκαθιστᾷ ἐν ἑαυτῷ στενὴν καὶ μόνιμον τὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀπολύτου ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ μὲ κεκαθαρμένον πλέον τὸ ὄμμα ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει ἐν τῇ δυνατῇ πληρότητι καὶ καθαρότητι αὐτοῦ.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι τῆς εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου οὕτω διαγραφομένης ἢ ἀμοιβῆ τοῦ διὰ τὴν τελείωσιν αὐτοῦ ἀγωνιζομένου ἀνθρώπου δὲν εἶναι δυνατὸν ἀλλαχοῦ νὰ ἐντοπισθῇ ἢ ἐν τῇ πνευματικῇ σφαίρᾳ, ἐν τῇ ἀπολαύσει δηλονότι τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν. Ὁ ἐγκόσμιος ὅμως χαρακτήρ τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας ἐπέφερεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἰσχυρὸν τονισμὸν τῆς ἀξίας τῶν ἀγαθῶν τοῦ κόσμου τούτου⁴, ἅτινα ὁ Ἰσραηλίτης θεωρεῖ ὡς ὑπὸ τοῦ

1. Μιχ. 6,8.

2. Ὡσ. 6,11. 10,22. 14,22. Ἰερ. 3,23. 4,13. 32,39 (Ο' = 39) Ἰεζ. 18,21 ἐξ. Ἰωήλ 2,12-13. Ζαχ. 1,3. Μαλ. 3,7. Πρβλ. καὶ Δευτ. 4,30. 30,2 ψαλμ. 51,12 (Ο' = 50) κλπ.

3. Ἰερ. 4,3. 32,39 (Ο' = 39) Ἰεζ. 11,19. 18,21. 36,26 ψαλμ. 51,12 (Ο' = 50).

4. Γεν. 15,15. 25,8. ψαλμ. 21,8 (Ο' = 20). 91,16 (Ο' = 90). 127 (Ο' = 126). κλπ.

Θεοῦ διδόμενα εἰς ἀμοιβὴν τῆς τηρήσεως τῶν ἐντολῶν¹. Εὐτυχία καὶ δυστυχία ἐκλαμβάνονται οὕτως ὡς ἐξωτερικὰ τεκμήρια τῆς ἀγαθότητος ἢ τῆς ἀμαρτωλῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως. Ἡ τοιαύτη αἰτιώδης συσχέτισις ἀμαρτίας καὶ δυστυχίας, εὐτυχίας καὶ ἀγαθότητος, ἀφήρει μὲν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας πρὸς κτήσιν ὕλικῶν ἀγαθῶν τὸν τελείως ὕλιστικὸν χαρακτήρα τούτων, ἀπεγύμνωνεν ὅμως τὸν ἠθικὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀγῶνα ἀντιστοίχου πνευματικῆς ἀμοιβῆς, ἣτις ὡς πνευματικὴ θὰ ἦτο μόνιμος καὶ ἀμετάτρεπτος, καὶ μετέθετε τὸ κέντρον εἰς τὸν τρεπτὸν ὕλικὸν κόσμον. Ἡ τοιαύτη δὲ μετάρθεσις ἠπέλπει τὸν ὄλον ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον νὰ θρυμματίσῃ εὐθύς ὡς ἡ ἱστορία καὶ τῶν ἀτόμων καὶ γενικώτερων τῶν ἐθνῶν δὲν θὰ ἐφαίνετο ἐπαληθεύουσα πάντοτε καὶ κατὰ πάντα τὴν αἰτιώδη ταύτην συσχέτισιν. Ὁ κίνδυνος δὲ οὗτος δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀναφανῇ παρ' Ἰσραήλ². Ὅπου ἡ ἀντίθεσις τῆς πραγματικότητος, τῶν γεγονότων δηλονότι τῆς ἱστορίας, πρὸς τὴν διαμορφωθείσαν ταύτην διδασκαλίαν εἶναι μεγάλη καὶ ζωηρὰ καὶ ὅπου ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐξομαλύνῃ τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, ἣτις γεννᾷ τὸ πρόβλημα τῆς Θεοδικίας³, ἐκεῖ ἐπέρχεται τὸ ἀναμενόμενον ἀποτέλεσμα, συντριβὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις τὴν ζωηροτέραν αὐτῆς ἐκδήλωσιν λαμβάνει ἐν τῇ ἀρνήσει αὐτῆς τῆς ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ὡς δεικνύουν τὰ παρὰ τῶν Προφητῶν ἀναφερόμενα παραδείγματα⁴.

Ἡ αἰτιώδης ὅμως συσχέτισις θραύεται τέλος ἐν αὐτῇ τῇ Π. Δ. καὶ ὁ ἄνθρωπος διδάσκεται νὰ εὕρῃσκῃ τὴν ἀνταμοιβὴν τῶν πράξεων ἐν τῇ πνευματικῇ τούτων ὑποστάσει, ἐν τῇ χαρᾷ, ἣτις γεννᾶται ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ πλουτισμοῦ,

1. Ἐξ. 20,12. 23,25. Δευτ. 28,1 ἐξ. κλπ.

2. Πρβλ. καὶ *B. Billa*, Θεὸς καὶ ἱστορία ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ, Ἀθήναι, 1934 σελ. 12.

3. Πρβλ. *B. Billa*, ἐνθ' ἄνωτ.

4. Σοφ. 1,12. Ἰεζ. 18,25-29. 33,17. Μαλ. 3,14-15. Ἰωβ 9,22. 34,9. Ἐκκλ. 8,14.

δηλοῦται ἐν τῇ ἐνισχύσει καὶ τονώσει τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως πρὸς τὸ καλόν¹. Ζωηρὸς δὲ εἶναι ὁ πόθος καὶ συχναὶ καὶ θερμαὶ αἱ παρακλήσεις ὑπὲρ τῆς θείας ἀντιλήψεως. «Μὴ ἀφήσης τὴν καρδίαν μου νὰ κλίνη πρὸς λόγους πονηροῦς, νὰ πράττῃ τὸ κακόν»², προσεύχεται ὁ Ψαλμῶδός, ἐνῶ ἕτερος θετικῶς τὸ αὐτὸ διατυποῖ λέγων «δίδαξόν με τὰς ἐντολάς σου»³.

Ἄλλ' ἡ θεία αὕτη βοήθεια δὲν ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν Π. Δ. αὐθαιρέτως πρὸς οἰονδήποτε τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ παρέχεται μόνον εἰς ἐκεῖνον, ὅστις εὐρίσκεται ἤδη ἐν τῷ ἀγῶνι. Δὲν ἐπεμβαίνει αὐθαιρέτως ὁ Θεός, ὅποτε ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ θὰ ἦτο ἀνθρωπίνως ἀκατανόητος καὶ ἡ ὅλη περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία θὰ ἀπέληγεν εἰς τὸν ἀπόλυτον προορισμόν, ἥκιστα συμβιβαζόμενον πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ ἐλευθερίας καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος πρῶτον ὀφείλει νὰ ἀναλάβῃ τὸν ἀγῶνα. «Ἐάν ἐπιστρέψῃς, λέγει πού ὁ Θεός εἰς τὸν προφήτην Ἰερεμίαν, τότε θὰ σὲ βοηθήσω νὰ ἐπιστρέψῃς»⁴. Καὶ ὁ Ζαχαρίας μεταξὺ ἄλλων τὴν αὐτὴν ἔννοιαν διατυποῖ λέγων «ἐάν ἐπιστρέψετε πρὸς με, λόγος τοῦ Θεοῦ Σεβαώθ, τότε θὰ ἐπιστρέψω πρὸς σᾶς, λέγει ὁ Θεός Σεβαώθ»⁵. Ἡ πρόοδος ἐπομένως συντελεῖται μὲν διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ἀνθρωπίνου καὶ θείου παράγοντος, ἔπεται ὁμοῦς ὁ θεῖος, ὅστις καὶ παραμένει ἐφ' ὅσον ὁ ἀνθρώπος ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐνεργός. Μόλις ὁμοῦς οὗτος παύσῃ, ἐξαφανίζεται καὶ ὁ θεῖος παράγων. Οὕτως εἰς τὸν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀμαρτίας κυριευόμενον ἀνθρώπον θεία βοήθεια κατὰ τὴν Π. Δ. δὲν ἐπέρχεται, ἀλλὰ τούναντίον ὁ

1. Πρβλ. καὶ *J. Hempel*, *Gott und Mensch im Alten Testament*, Stuttgart 1926 σ. 204.

2. Ψαλμ. 141,3 ἐξ. Ο' = 140).

3. Ψαλμ. 119,12 (Ο' = 118,12). Πρβλ. καὶ Ψαλμ. 139,28 ἐξ. (Ο' = 138), 27,11 (Ο' = 26,11).

4. Ἰερ. 15,19.

5. Ζαχ. 1,3 Πρβλ. καὶ Ὡσ. 5,15, 6,1 ἐξ., 14,2 ἐξ. Ἦσ. 31,6. Σοφ. 2,1 ἐξ. Ἰερ. 4,11, 7,3 ἐξ., 18,8 ἐξ. Μαλ. 3,7 κλπ.

Θεός δρᾷ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἄρνητικῶς, ἐπιφέρων τελείαν πώρωσιν, ἵνα διὰ τοῦ κακοῦ τιμωρήσῃ αὐτὸ τὸ κακόν¹. Μεταξὺ τοῦ ἐν ἀμαρτίᾳ διατελοῦντος ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀγίου Θεοῦ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ συνάφεια, διότι ἡ θεία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκὼν εἶναι τελείως ἠλλοιωμένη², ὡς ἀκριβῶς κατὰ ὠραίαν τινὰ διδασκαλίαν τοῦ Ἰερεμίου ὁ ἐν ἀμαρτίᾳ ὢν δὲν δύναται νὰ ἔχῃ προφητικὸν ἢ ἄλλο τι χάρισμα³.

Διὰ τῆς ὅλης ταύτης διδασκαλίας καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου διασφύζεται καὶ ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ δὲν παραβλάπτεται καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ δημιουργημᾶ αὐτοῦ ἐξαίρεται καὶ πάλιν κατὰ βάσιν παραμένει ἡ πρόοδος ἔργον αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου.

Εἶναι ἀληθές ὅτι εἰς χρόνους καταπτώσεως τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας, καθ' οὓς αὕτη εἶχεν ἀπολέσει κατὰ μέγα μέρος παρὰ τῷ λαῷ τὸ πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν αὐτῆς περιεχόμενον, ἀποβάσα θρησκεία ἐξωτερικῆς μόνον λατρείας, τὴν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτημάτων, ἅτινα καὶ αὐτὰ στερηθέντα πάσης ἠθικῆς ἰκμάδος εἶχον προσλάβει τὸν χαρακτήρα τῆς παραβάσεως ἐξωτερικῶν τύπων, ἐζήτουν νὰ ἐπιτύχουν δι' ἐξωτερικῶν λειτουργικῶν πράξεων, ἢ πιστῆ τῶν ὁποίων ἐκπλήρωσις ἐπιστεύετο ὅτι ἐπέφερε τὴν ἠθικὴν κάθαρσιν. Κατὰ τῆς τοιαύτης ὁμοῦς ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως στρέφεται ὀλόκληρος ἡ σειρὰ τῶν προφητῶν ἀπὸ τοῦ 8ου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν, οἵτινες τὴν οὕτω ἐκλαμβανόμενην λατρείαν ὡς τοῦτ' αὐτὸ μισητὴν καὶ βδελυρὰν τῷ Θεῷ χαρακτηρίζοντες⁴, στρέφουσι πάλιν ἀμέριστον τὴν προσοχὴν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώ-

1. Ἔξ. 4,21, 7,3. Ἦσ. Ν. 23,13. Κριτ. 2,8. Α' Βασ. 12,15 (Ο' = Γ' Βασ). Ἰεζ. 20,25. Ἰώβ 17,4.

2. Πρβλ. λ.χ. Ἦσ. 59,2 «αἱ ἀνομίαι σας δημιουργοῦν χάσμα μεταξὺ ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ σας καὶ αἱ ἀμαρτίαι σας ἔκρυψαν τὸ πρόσωπόν του ἀφ' ὑμῶν». Ἰδὲ καὶ Ἀμ. 5,14. Μιχ. 3,4, 3,11-12. Ἰερ. 7,9 ἐξ.

3. Ἰερ. 29,23 (Ο' = 36).

4. Ἀμ. 5,21 ἐξ. Ὡσ. 6,6 Ἦσ. 1,10 ἐξ. Ἰερ. 7,21 ἐξ.

ιδεώδες, ισχυροτέρα ή γοητεία αὐτοῦ καί σφοδρότερος ὁ πόθος τῆς ἐπιτεύξεως αὐτοῦ. Μόνον ἰσχυραὶ πνευματικαὶ προσωπικότητες διεξάγουν ἔντονον τὸν ἀγῶνα τοῦτον ὡς ἀκριβῶς βλέπομεν αὐτὸν ἐκδηλούμενον εἰς τὰς μεγάλας τῆς Π. Δ. προσωπικότητας, τοὺς Προφήτας.

Κατὰ ταῦτα ἡ πρόδοσις τοῦ ἀνθρώπου δὲν συντελεῖται δι' ἐξωτερικῶν μέσων, διὰ παθολογικοῦ τινος μυτικισμοῦ, ἐκστάσεως καὶ αὐταπάτης ἀλλὰ δι' ἀγῶνος ἡθικοῦ, πνευματικοῦ. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι ὁ ἀγῶν οὗτος ἔνεκα τῆς φύσεως καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι καταθλιπτικὴ τις δύναμις, τὴν ζωτικότητα τοῦ ἀνθρώπου καταναλίσκουσα, ἀλλὰ δύναμις πρὸς τὴν σφαιρὰν τοῦ ὠραίου καὶ τοῦ καλοῦ καθοδηγοῦσα. Ἦδη τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐγκαινιάζει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ παραδείσῳ μὲ τὸν ἡθικὸν τοῦτον ἀγῶνα, ὅστις παρακολουθεῖ αὐτὸν ὡς βαρῦς μὲν ἀλλ' ὠραῖος τῆς μοίρας κληρὸς, καθ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἡ ζωὴ ἀποκτᾷ νόημα, τὰ ἡθικὰ ἰδεώδη ὡς μόνον δι' ἀγῶνος πραγματοποιούμενα ἀποκτῶσι καὶ αὐτὰ τὴν πλήρη αὐτῶν ἀξίαν καὶ τὰ ἐπιτυχανόμενα πλέον, παριστώμενα οὐχὶ ὡς δῶρα ἑξωθεν διδόμενα ἀλλ' ὡς κατωρθώματα αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου, παραμένουσι μόνιμον κτῆμα τούτου, ὅστις οὕτω καὶ γινώσκει ἀκριβῆ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ λαμβάνει καὶ τὴν πεπολιθῆσιν τῆς κυριαρχίας καὶ ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ πεδίου ἐδραιωτέραν καθιστᾷ.

Εἰς τὸν τοιοῦτον ἀγῶνα ὁ ἄνθρωπος ἀντλεῖ τὴν δύναμιν ἐκ τῆς πίστεως αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ὧν τὴν πραγματοποίησιν ἐπιδιώκει. Ὅσον δὲ ἡ πίστις εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ κόσμου τούτου εἶναι βαθύτερα, τόσο καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐπιμονώτερον διεξάγει τὸν ἀγῶνα. Εἰς τὸν κόσμον τοῦτον τὸν ἐσωτερικὸν καταφεύγουν πάντοτε μὲν, ἰδίᾳ ὁμῶς εἰς δυσκόλους στιγμὰς τῆς ζωῆς αὐτῶν καὶ οἱ προφῆται τῆς Π. Δ., ὅταν ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον ὀρώσει, ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐσχηματισμένον ἐσωτερικὸν τοιοῦτον¹. Ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ τού-

1. Πρβλ. λ.χ. Ἦσ. 8,16-17 (Παρά τοῖς Ὁ' οἱ στίχοι οὗτοι εἶναι ἀκατανόητοι ἔνεκα κακῆς μεταφράσεως) Μιχ. 2,11 3,8 7,1 ἐξ. Ἰερ. 12,1 ἐξ. 15,16 20,9.

τοῦ κόσμου ἀντλοῦν τὴν ἀκατάβλητον βούλησιν νὰ παραμείνωσιν ἀκέραιοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς ἀντιθέσεως¹. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο ἀλλ' ὅσον ἡ ἀντίθεσις αὕτη εἶναι μεγαλύτερα, κωλύουσα τὴν ἐκδήλωσιν καὶ ἐφαρμογὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοιοῦτου, τόσο καὶ ὁ ἄνθρωπος τῆς Π. Δ. αἰσθάνεται βαθὺν τὸν πόνον². Εἶναι ὁ πόνος, ὁ ὁποῖος προέρχεται ἀπὸ τὴν βαθεῖαν ἐπίγνωσιν τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν κόσμον, τὸν ὁποῖον ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος θέλει νὰ ἀγάγῃ πρὸς τὸ πρότυπον ἐκεῖνο τῶν ἀξιών, τὸ ὁποῖον αὐτὸς ἐδημιούργησεν ἐν ἑαυτῷ. Καὶ ἐνταῦθα ὠραϊότατα παραδείγματα πρόκεινται οἱ προφῆται τῆς Π. Δ., οἱ ὁποῖοι ζῶσι καὶ ἀποθνήσκουσι μὲ τὸν πόνον τοῦτον.

Ἄλλ' ὅσον καὶ ἂν ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη δύναμις παρασταθῇ μεγάλη, ὁ ἄνθρωπος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἔχει πάντοτε βαθεῖαν συναίσθησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀδυναμίας πρὸς πλήρη ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, ἥτις ἐγκλείει μὲν τὸν κίνδυνον νὰ ὀδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς ὑποτίμησιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων, ἄγει ὁμῶς τοῦτον εἰς τὴν αὐτοκρισίαν καὶ ἀναγκάζει αὐτὸν νὰ παρακολουθῇ τὰ πάντα μετὰ τῆς μεγαλύτερας πνευματικῆς ἐντάσεως³. Ὅσον δὲ μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τονίζεται ἐν τῇ Π. Δ. ἡ ἀγιότης τοῦ Θεοῦ καὶ κατὰ τὴν ἡθικὴν καὶ κατὰ τὴν ὄντολογικὴν αὐτῆς ἔννοιαν⁴, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ κάθαρσις ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐκφαίνονται ζωηρότερον καὶ ἡ ἡθικὴ ἐπομένως πάλῃ ἐντονωτέρα. Ἐδῶ πλέον εἰς τὸν ἀγωνιῶντα ἄνθρωπον ἔρχεται κατὰ τὴν Π. Δ. βοηθὸς ἑξωθεν ὁ θεῖος παράγων, ὅστις δὲν παρίσταται ὡς θεῖόν τι στοιχεῖον ἐνοικοῦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὅποτε θὰ ἀφήρῃ τὴν ἐλευθερίαν τούτου, ἀλλ' ἐκ-

1. Πρβλ. Μιχ. 2,11 3,8 7,1 ἐξ. Ἰερ. 15,16, κλπ.

2. Ἀμ. 5,1 ἐξ. 7,1 ἐξ. Ὡσ. 3,1 ἐξ. 11,8 ἐξ. 14,2 ἐξ. Ἦσ. 22,4 Μιχ. 1,8 ἐξ. 6,1 ἐξ. 7,1 ἐξ. Σοφ. 2,1 ἐξ. Ἰερ. 6,26 8,18 ἐξ. 9,1 ἐξ. 11,14 13,17 14,11,18,17.

3. Πρβλ. W. Gruehn, Ψυχολογία τῆς Θρησκείας (Μετάφρασις Β. Ἐξάρχου Ἀθῆναι 1938) σ. 116.

4. Πρβλ. ἰδίᾳ Ὡσ. 11,9. Ἦσ. 6,1 ἐξ. 31,8. Ἐκκλ. 5,1.

ἠσθάνθη καὶ ἀριστοτεχνικῶς ἐζωγράφησεν ὁ Ἰσραηλίτης¹. Οὕτω αὕτη παρίσταται ἐν τῇ Π. Δ. παρακολουθοῦσα τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ βημάτων²· παραδοκοῦσα παρὰ τὴν θύραν τῆς ψυχῆς, κατὰ φράσιν τινὰ τῆς Γενέσεως, εἶναι πάντοτε ἐτοίμη νὰ εἰσχωρήσῃ³. Οὐδεὶς δὲ ἀνθρωπὸς εἶναι ἀπηλλαγμένος αὐτῆς. «Ποῖος ἀνθρωπὸς εἶνε καθαρός;» ἐρωτᾷ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἰώβ⁴· «οὐδεὶς ἀνθρωπὸς εἶναι δίκαιος ἐπὶ τῆς γῆς», ἀπαντᾷ ὁ Ἐκκλησιαστής⁵ καὶ ὁ Ψαλμῶδὸς τοῦ 130οῦ ψαλμοῦ (Ο' = 129) παρατηρεῖ εἰς τόνον τινὰ μελαγχολικὸν «ἐάν ἀνομίας παρατηρήσῃς, Κύριε, τίς ὑποστήσεται;» ἐνῶ ἕτερος ἐν θλίψει ὁμολογεῖ: «ἐν ἀνομίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου»⁶. Δύναται δὲ ἡ ἀμαρτία νὰ ἀποβῇ δευτέρα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φύσις, ἥτις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβληθῇ, ὡς ἀκριβῶς ἡ πάρδαλις κατὰ ὥραϊαν τινὰ εἰκόνα τοῦ Ἱερεμίου, δὲν δύναται νὰ μεταλλάξῃ τὸ χρῶμα αὐτῆς⁷.

Παρὰ τὴν διδασκαλίαν ὅμως τῆς Π. Δ. περὶ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν ἰσχυρὸν τονισμὸν τῆς κλίσεως πρὸς τὸ κακὸν ὁ ἀνθρωπὸς δὲν παρίσταται ἐν τῇ Π. Δ. ἀποβαλὼν μετὰ τὴν πτώσιν τὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ στοιχεῖα, ὅποτε ὁ προορισμὸς αὐτοῦ θὰ ἦτο ἀνέφικτος, διότι οὕτω δὲν θὰ εἶχε τὴν δύναμιν πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ θὰ περιέπιπτεν εἰς μοιρολατρικὴν τινὰ θεωρίαν. Ἡ πτώσις ἰσχυρο-

1. Πρβλ. καὶ *J. Hempel*, *Gott und Mensch im Alten Testament*, Stuttgart 1926 σ. 112 ἐξ.

2. Γεν. 6,6 «πᾶσα ἐπιθυμία τῶν σκέψεων τῆς καρδίας αὐτοῦ (τοῦ ἀνθρώπου) μόνον πονηρὰ εἶναι πάσας τὰς ἡμέρας» 8,21 «ἡ ἐπιθυμία τῆς καρδίας τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πονηρὰ ἐκ νεότητος αὐτοῦ». Ἰδὲ καὶ Ἱερ. 17,9.

3. Γεν. 4,7 «... ἐάν ὅμως δὲν πράττῃς τὸ καλόν, ἡ ἀμαρτία ἐνεδρεύει παρὰ τὴν θύραν καὶ πρὸς σέ ἡ ἐπιθυμία τῆς στρέφεται. Σὺ ὅμως ὀφείλεις νὰ γίνῃς κύριος αὐτῆς». Τὸν στίχον τοῦτον τελείως παρενόησαν οἱ Ο'.

4. Ἰώβ 15,14.

5. Ἐκκλ. 7,20.

6. Ψαλμ. 51,7 (Ο' = 50). Πρβλ. καὶ Ἰώβ 4,17 ἐξ. 9,20· 15,14· Ψαλμ. 19,18 (Ο' = 18,18) Παρμ. 20,9.

7. Ἱερ. 13,23.

ποίησε μόνον τὴν πρὸς τὸ κακὸν ροπήν, ἀμαυρώσασα τὰς ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, χωρὶς νὰ ἐξαλειφῇ αὐτάς. Διὰ τοῦτο καὶ μετὰ τὴν πτώσιν ὁ ἀνθρωπὸς δὲν ἀπώλεσε τὴν δυνατότητα τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, διατηρῶν τὴν δύναμιν νὰ γίνῃ κύριος τῆς ἀμαρτίας¹.

Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πλέον παρουσιάζονται οὕτω δύο ἀντίθετοι πρὸς ἀλλήλας δυνάμεις. Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, καίτοι ἡμαυρώθη, τὸν κόσμον ὅμως τῶν ἠθικῶν ἀξιών ἐν ἑαυτῇ ἐγκλείουσα, ζητεῖ νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ὑπὸ τῆς γοητείας τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ Θεοῦ κατεχομένη ἐπιθυμεῖ καὶ τείνει νὰ προσεγγίσῃ τὸ ἰδεώδες τοῦτο. Ἡ ἠθικὴ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου ἀτέλεια, ἡ πρὸς τὸ κακὸν κλίσις ἐμποδίζει καὶ δύναται νὰ καταπνίξῃ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου ἀναλόγως τῆς δυνάμεως αὐτῆς. Δύο διαφοροὶ πνευματικαὶ δυνάμεις, ὧν ἡ μία ἔχει πεπλασμένον ὠρισμένον θετικὸν κόσμον, ἐνῶ ἡ ἕτέρα ἀποτελεῖ τὴν ἀρνησιν τούτου, ἀντιμάχονται ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ πνευματικῷ ὄντι, τῷ ἀνθρώπῳ. Ἡ ὑπερνίκησις τῆς κλίσεως πρὸς τὸ κακὸν εἶναι ἔργον τοῦ ἀγωνιζομένου ἀνθρώπου. Εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν συντελεῖται ὁ ἀγὼν², ὅστις ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι πνευματικοῦ χαρακτήρος, εἶναι καὶ δυσχερέστερος. Εἶναι δὲ προφανές ὅτι ὅσον βαθύτερον ὁ ἀνθρωπὸς καταμανθάνει τὸν προορισμὸν αὐτοῦ καὶ ὅσον συνειδητοτέραν αἰσθάνεται τὴν ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τόσο καὶ ὁ ἀγὼν εἶναι ζωηρότερος. Ὅσον πνευματικώτερος ὁ ἀνθρωπὸς, τόσο καὶ ἡ ἐν αὐτῷ πάλη εἶναι ἰσχυροτέρα, διότι συνειδητοτέρα καθίσταται ἡ ἠθικὴ ἀτέλεια, πληρέστερον τὸ ἐπιδιωκόμενον

1. Γεν. 4,7 «σὺ δὲ ὀφείλεις νὰ γίνῃς κύριος αὐτῆς (τῆς ἀμαρτίας)». Ἀκόμη καὶ ἐν τῇ Ἀποκρύφῳ Ἰουδαϊκῆ φιλολογίᾳ, ἔνθα τὸ προπατορικὸν ἀμάρτημα καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτοῦ τονίζονται ἰσχυρότατα, οὐδαμῶς ὁ ἀνθρωπὸς παρίσταται ἐστερημένος πάσης δυνάμεως καὶ ἐλευθερίας.

2. Πρβλ. Ἀμ. 5,21-24· Ὡσ. 5,4-15· 6,1 ἐξ. 7,14 Ἡσ. 31,6 Ἱερ. 4,14· 7,8 ἐξ. 18,8 ἐξ. κλπ.

ἀπόκρυφον Ἰουδαϊκὴν φιλολογίαν, ἐν τῇ ὁποῖα ἡ ὕλη θεωρεῖται πλέον ἐχθρὰ τοῦ πνεύματος καὶ πηγὴ αὐτῆς τῆς ἀμαρτίας¹. Ἡ τοιαύτη διδασκαλία τῆς ἀποκρύφου Ἰουδαϊκῆς φιλολογίας, ξένη πρὸς τὴν Π. Δ., προέρχεται ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ἥτις κατὰ τοὺς τελευταίους προ-χριστιανικοὺς αἰῶνας ἠδυνήθη ἐν τισι σημείοις νὰ ἐπιδράσῃ καὶ ἐπὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς διανοήσεως².

Ὁ ἀγὼν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐγκείται ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ καὶ φέρει καθαρῶς πνευματικὸν χαρακτήρα. Ὁ ἄνθρωπος δὴλον ὅτι, καίτοι ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ ἐξήλθε καὶ διὰ θείων στοιχείων ἐπροικίσθη, δὲν ἐπλάσθη κατὰ τὴν Π. Δ. τέλειος ἀλλ' ἰκανὸς νὰ ἀποβῆ τοιοῦτος³ διὰ τῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων, ποιούμενος ὁρθὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ βουλήσεως, δι' ἧς μόνος αὐτὸς ἐκ τῶν λοιπῶν δημιουργημάτων ἐτιμήθη. Τὸ τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας τοῦτο δῶρον, γνῶρισμα μόνον τῶν πνευματικῶν προσωπικῶν ὄντων, δι' οὗ ταῦτα λαμβάνουσι γνῶσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ καθίστανται ὑπεύθυνα τῶν πράξεων αὐτῶν, διαμορφούμενα εἰς ἀνάλογον προσωπικότητα, δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ καὶ ἡ Π. Δ. ὡς ἐγγενὲς τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχον ἅμα τῇ δημιουργίᾳ τούτου νὰ ἀποδεχθῆ, διότι ἄλλως θὰ ἦρετο καὶ ἡ δυνατότης τῆς ἐξελιξέως τοῦ ἀνθρώπου, μεταβαλλομένου εἰς παθητικὸν τινα τύπον⁴.

Ἡ ἠθικὴ ὁμῶς ἐλευθερία αὕτη, ἡ προϋποθέτουσα γνώσιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἀποβαίνει παράγων διαμορφώσεως ἀληθοῦς προσωπικότητος, ὅταν ὁ ἐσωτερικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πλούσιος. Ὅσον ζωηρότερος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διατηρεῖται ὁ θεῖος σπινθήρ τόσοον καλ-

1. Ἐνώχ 48,7, 108,7,9,10. Δ' Ἐσδρ. 4,27, 7,25. Ψαλμ. Σολ. 3,8 Ἀποκ. Βαρούχ 51,16. Ἰωβηλ. 23,21.

2. Πρβλ. W. Bousset, ἔνθ' ἄνωτ.

3. Πρβλ. Ἰδία Ἰώβ 32,8.

4. Πρβλ. Γεν. 2,16, 3,8, 4,7. Δευτ. 30,15 ἐξ. Ἰερ. 21,9 κλπ. Ὡσαύτως καὶ εἰς τὴν ἀπόκρυφον Ἰουδαϊκὴν φιλολογίαν ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως τονίζεται Ψαλμ. Σολ. 9,4. Ἐνώχ 98,4 Δ' Ἐσδρ. 8,5.

λιτέρα καὶ βεβαιότερα γίνεται χρῆσις τῆς ἐλευθερίας, ἕως οὗ τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λάβῃ τὴν πλήρη τελειωσιν, ὁπότε ἡ ἐλευθερία λαμβάνει πλέον τὴν μόνιμον πρὸς τὸ καλὸν ροπὴν. Ἀλλὰ μὲ τοιαύτην τελειότητα ὁ ἄνθρωπος τῆς Π. Δ. δὲν ἐπλάσθη. Ἡ ἠθικὴ ἀτέλεια, ἡ περιέχουσα τὴν δυνατότητα καὶ τὴν κλίσιν ἀκόμη πρὸς τὸ κακόν, εἶναι τὸ πλέον σπουδαῖον ἐμπόδιον τῆς τελειώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ αὐτὸς ὀφείλει νὰ καταπολεμήσῃ. Ἡ ἠθικὴ αὕτη ἀνεπάρκεια, ἥτις ἐν τοῖς πρωτοπλάστοις κατὰ τὴν πρὸ τῆς πτώσεως αὐτῶν περίοδον ἀρνητικὸν μᾶλλον χαρακτηῖρα ἠδύνατο νὰ ἔχη, ἐκδηλωθεῖσα κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ παραδεισῷ τῆς Π. Δ., κατὰ τὴν γνωστὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπέβη μετ' αὐτὴν κατὰ τὴν Π. Δ. δύναμις θετικῆ, ἔλκουσα τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸ κακόν¹. Ἡ πρὸς τὸ κακόν κλίσις αὕτη, «ἡ πονηρὰ ἐπιθυμία», κατὰ φράσιν τινὰ τῆς Γενέσεως², «τὸ ἐννόημα»³, «τὸ πονηρὸν ἐνθύμημα», κατ' ἄλλην ἑκφράσιν τοῦ Σειράχ⁴ ἀποτελοῦσι τὴν πηγὴν τῆς ἀμαρτίας, ἥτις ἐκδηλοῦται ἀρνητικῶς μὲν ὡς παραμέλησις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ σπινθήρος, θετικῶς δὲ ὡς παράβασις τῶν ἐμφύτων ἢ τῶν γραπτῶν θείων νόμων. Οὕτω ὁ Ἰσραηλίτης, μὴ ἀποβλέψας εἰς τὰς διαφόρους τῆς ἀμαρτίας ἐκφάνσεις ἀλλ' εἰς τὴν ὀργανικὴν αὐτῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὕφῃν, βαθέως ἐισεχώρησεν εἰς τὴν φύσιν τῆς ἀμαρτίας, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς ἠθικῆς διαστροφῆς, ἧς ὑπεύθυνος εἶναι αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος⁵. Τὴν δύναμιν δὲ τῆς ἀμαρτίας βαθύτατα

1. Γεν. 4,7, 6,5, 8,21. Ἰερ. 13,23, Ἰδὲ καὶ 16,19, 18,22, 23,17. Ἰώβ 14,4, 15,14, 25,26. Σοφ. Σειρ. 22,27 ἐξ.

2. Γεν. 6,5, 8,21.

3. Σοφ. Σειρ. 21,11.

4. Σοφ. Σειρ. 37,8 Ἰδὲ καὶ 35,22. Πρβλ. καὶ Ἰακ. 1,14 «ἕκαστος δὲ πειράζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος».

5. «Ἡ ἀμαρτία δὲν ἐπέμφθη εἰς τὴν γῆν ἐκ τῶν οὐρανῶν, σημεῖοι που τὸ βιβλίον τοῦ Ἐνώχ (98,4), ἀλλ' αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἐδημιούργησαν αὐτήν».

ἐξέλιξιν ἐπὶ τῇ βάσει ὕγιων ἀρχῶν. Διδάσκει δὲ προσέτι τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ προαγωγῇ αὐτοῦ νὰ εὕρισκῃ τὸν ὕψιστον σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ τε καὶ τοῦ κόσμου, δυνάμενος οὕτω τὰ ποικίλα φαινόμενα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν κοινωνιῶν εἰς πνευματικὴν ἐνότητα νὰ ἀναγάγῃ καὶ ἀπὸ ταύτης νὰ κατανοῇ αὐτά. Τώρα πλέον εἶναι δυνατόν νὰ διαμορφωθῇ κοσμοθεωρία με ὠρισμένον περιεχόμενον, με κέντρον τὸν ἄνθρωπον καὶ σκοπὸν τὴν τελειοποίησιν, τὴν θέωσιν αὐτοῦ. Τὰ πάντα, ζωὴ, ἱστορία, κόσμος οὐ μόνον ἀποκτῶσιν ὠρισμένον σταθερὸν νόημα ἀλλὰ καὶ ἐξιδανικεύονται, προσλαμβάνοντα πνευματικὸν χαρακτήρα διὰ τοῦ σκοποῦ, εἰς ὃν κατατείνουσιν.

Ἡ ἠθικὴ ὁμῶς τοῦ ἀνθρώπου πρόοδος δὲν συντελεῖται κατὰ τὴν Π. Δ. δι' ἐξωτερικῶν μέσων, διὰ θείας τινὸς ἐπεμβάσεως, ἀλλὰ δι' ἀγῶνος αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀγὼν δὲ οὗτος δὲν συνίσταται εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ ὕλικου. Τοιαύτη τις ἰδέα εἶναι ξένη πρὸς τὴν Π. Δ.¹ Ὁ κόσμος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καλὸς λίαν καὶ παρὰ τὴν διαστροφὴν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἠθικὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου παρέμεινε πάλιν ἐξυπηρετικὸς τοῦ ἀνθρώπου, συμβάλλων καὶ αὐτὸς εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἄν καὶ ἐν αὐτῷ τῷ βιβλίῳ τῆς Γενέσεως σαφὴς ὑπάρχῃ ἡ διάκρισις τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὕλικου κόσμου καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡσαίου ἰδίως (ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ δου αἰῶνος π. Χ.) ἄρχεται ζωηρῶς ὑπογραμμισομένη ἡ ἀπόστασις τῶν δύο τούτων κόσμων², ἐν τούτοις ἐν τῇ Π. Δ. οὐδέποτε ἡ διάκρισις αὕτη ἀπολήγει εἰς ἀντίθεσιν τῶν δύο τούτων. Οὐδὲ ἦτο δυνατόν ἐν τῇ Ἰσραηλιτικῇ θρησκείᾳ τοιοῦτό τι νὰ συμβῇ, καθ' ὅσον αὕτη μὴ ἀναπτύχασα ἕνεκα ἱστορικῶν λόγων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ αὐτῆς περιόδῳ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς καὶ ἐγκόσμιον ἐπομένως φέρουσα χαρακτήρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διδάχασα τὴν ἐκ τοῦ ἐνὸς ἀγαθοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τοῦ κόσμου δὲν ἦτο δυνατόν ἢ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον νὰ

1. Πρβλ. καὶ *W. Eichrodt*, ἔνθ. ἄνωτ. σελ. 45 ἐξ.

2. Ἦο. 31,3, Ἰεζ. 28,29. Ἐκκλ. 5,1. Πρβλ. καὶ Ὠσ. 11,9. Ἀριθ. 23,19.

δώσῃ ἀξίαν. Οὕτω ἡ ὕλικὴ φύσις δὲν παρίσταται ἐχθρὰ οὔτε τοῦ Θεοῦ οὔτε τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν συνδυάζεται μετὰ τοῦ ὕλικου, με τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν τῷ θαυμαστῷ τούτῳ συνδυασμῷ τὸ ὕλικὸν εἶναι τεταγμένον νὰ ἐξυπηρετῇ πνευματικοὺς σκοποὺς, προσλαμβάνον οὕτω καὶ αὐτὸ ἀξίαν. Τούτων ἕνεκα δὲν παρατηροῦνται ἐν τῇ Π. Δ. εὐτελεῖς περὶ κόσμου καὶ ὕλης ἀντιλήψεις οὐδὲ διαμορφοῦνται ἀσκητικαὶ τάσεις, ρίζαν ἔχουσαι τὸν πόλεμον κατὰ τῆς ὕλης¹. Τοιαῦται τάσεις δὲν ἠδύναντο καὶ ἐξ ἄλλου λόγου νὰ δημιουργηθῶσι, καθ' ὅσον διαμορφοῦσαι τὸν μονήρη τύπον τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ζῶντος μακρὰν τοῦ κόσμου καὶ τῆς κοινωνίας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παρέχουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν δυνατότητα τῆς ἐξελιξεως εἰς πλήρη προσωπικότητα, ἀποκτῶσαν καὶ ἐκδηλοῦσαν τὰς ὑψίστας ἠθικὰς ἀρετάς, καθ' ὅσον, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐτόνισα, τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἠθικῆς αἱ ἀξίαι εἶναι κοινωνικοῦ περιεχομένου, δυνάμεναι ἐν τῇ κοινωνίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων νὰ ἐκδηλωθῶσι καὶ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ πληθῶν νὰ πραγματοποιηθῶσι. Μόλις εἰς τὰ βραδύτερα βιβλία τῆς Π. Δ. ἀρχίζει νὰ σημειοῦται πως ἡ ἀντίθεσις τοῦ πνευματικοῦ καὶ ὕλικου κόσμου, τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς², ἦτις ζωηρότατα κατόπιν τονίζεται εἰς τὴν

1. Ἡ παρὰ τοῖς Ῥεχαβίταις παρατηρουμένη ἀποχὴ ἀπὸ ὠρισμένων ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ (Ἰερ. 35 Ο'—42) δὲν προήλθεν ἐκ καθαρῶς ἐγκρατικῶν τάσεων ἀλλ' ἐδημιουργήθη ἐξ ἱστορικῶν λόγων, ἐκ τῆς γνώμης, ἦν οὗτοι εἶχον περὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς τοῦ διαφθείραντος τὴν Ἰσραηλιτικὴν θρησκείαν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν τῇ Παλαιστίνῃ.

2. Σοφ. Σολ. 9,15 «Φθαρτὸν γὰρ σῶμα βαρύνει ψυχὴν καὶ βριθεὶ τὸ γέωδες σκῆνος νοῦν πολυφροντίδα» 8,19-20, «Παῖς δὲ ἤμην εὐφύης, ψυχῆς τε ἔλαχον ἀγαθῆς, μᾶλλον δὲ ἀγαθὸς ὢν ἦλθον εἰς σῶμα ἀμίαντος», ἰδὲ περαιτέρω καὶ 3,2, 4,17, 7,2. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἀκόμη ἡ ἀντίθεσις σώματος καὶ πνεύματος δὲν εἶναι τόσο μεγάλη καὶ ὀξεῖα ὅσον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ φιλοσοφίᾳ. Πρβλ. καὶ *W. Bousset*, *Die Religion des Judentums im späthellenistischen Zeitalter*, Tübingen 1926 σ. 402. *P. Volz*, *Die Eschatologie der jüdischen Gemeinde im neutestamentlichen Zeitalter*, Tübingen 1934 σ. 118.

πρός αὐτὸν σκοποῦ, ἀλλ' αὐτὸς ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τοῦ κόσμου¹. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ δὴ ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ τελειώσεται ἐκδηλοῦται ὁ λόγος τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ὅστις καὶ οὗτος παρουσιάζεται προωρισμένος νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν βαθύτερον αὐτοῦ σκοπὸν. Οὕτω πλέον καὶ ἡ ὑπαρξίς καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου προσλαμβάνουν ἔννοιαν καὶ ὁ δημιουργηθεὶς κόσμος ἀποκτᾷ τὸν σκοπὸν καὶ ἡ ἱστορία τὸ βαθύτερον αὐτῆς νόημα. Τὰ πάντα συνεπῶς ἐξυπηρετοῦσι τὸν ἄνθρωπον, συντείνοντά εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ τελειότητα, τὴν θέωσιν οὕτως εἰπεῖν, αὐτοῦ, ὅστις οὕτω ἀποβαίνει τὸ κέντρον τοῦ ὅλου κόσμου, μικρὸς τις Θεὸς εἰς τὸ σύμπαν.

Ἄλλ' οὕτω ἐν τῷ κόσμῳ τεθεὶς ὁ ἄνθρωπος, ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ ἔρχεται κατ' ἀνάγκην εἰς σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν, καθ' ὅσον φύσει ἐν ἑαυτῷ φέρει τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦτον ὡς πρότυπον ἔχει καὶ πρὸς αὐτὸν τείνει καὶ ἐπιζητεῖ νὰ πλησιάσῃ, θελγόμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἠθικοῦ. Ἡ σχέσις δὲ αὕτη συντελεῖται διὰ τῆς τάσεως, τῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἠθικὴν βελτίωσιν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς ὁρμώμενός τις θὰ ἠδύνατο, διατυπῶν ἄλλως πως τὴν ὠραίαν ταύτην ἔννοιαν, νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ συνειδητὴ τοῦ ἀνθρώπου προσπάθεια νὰ πλησιάσῃ δι' ὄλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ κατὰ τὴν Π. Δ. τὴν οὐσίαν τῆς θρησκείας².

1. Ἦσ. 45¹⁸ ἐξ. Πρβλ. καὶ 54⁷. 50²² ἐξ. Τὸ ὅτι ὁ κόσμος ἐκτίσθη διὰ τὸν ἄνθρωπον τονίζεται καὶ ἐν τῇ Ἐποκρύφῳ Ἰουδαϊκῇ φιλολογίᾳ: Ἀποκ. Βαρ. 14¹⁸ «οὐχὶ αὐτὸς (ὁ ἄνθρωπος) χάριν τοῦ κόσμου ἀλλ' ὁ κόσμος χάριν αὐτοῦ ἐδημιουργήθη». Δ' Ἐσδρ. 8⁴⁴ «χάριν αὐτοῦ (τοῦ ἀνθρώπου) τὰ πάντα ἐδημιούργησας». [Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὴν Ἀπόκρυφον Ἰουδαϊκὴν Γραμματεῖαν σημειοῦνται κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ *E. Kautzsch*, *Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments*, Tübingen 1921].

2. Εἰς οὐδεμίαν ἄλλην θρησκείαν τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς Ἀνατολῆς ἡ ἠθικὴ συνδέεται τόσο στενῶς μετὰ τῆς θρησκείας ὅσον ἐν τῇ θρησκείᾳ τῶν Προφητῶν τῆς Π. Δ. Πρβλ. καὶ *J. Fichtner*, *Die altorientalische Weisheit in ihrer Israelitisch-jüdischen Ausprägung*, Giessen 1933 σελ. 50.

Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστος φέρει ἐν ἑαυτῷ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἔχει δῆλον ὅτι ἐν τῇ πνευματικῇ αὐτοῦ φύσει τοὺς ἠθικοὺς νόμους, οὓς ἐμφύτους κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ Π. Δ. ἐκδέχεται¹, διὰ τοῦτο πᾶς τις δύναται νὰ ψηλαφήσῃ καὶ εὕρῃ τὸν Θεόν, νὰ ἐκπληρώσῃ δῆλον ὅτι τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Μόνον ὅστις χάνει τὴν ἐπαφήν πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἠθικῶν ἀξιών καὶ κατακοιμίζει τὴν ὁρμὴν πρὸς πλήρη βίωσιν καὶ ὀλοσχερῆ πραγμάτωσιν ἐν ἑαυτῷ τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν δὲν δύναται νὰ συλλάβῃ τὸ νοῦν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ τε καὶ τοῦ κόσμου τούτου.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ πρὸς πραγμάτωσιν διαγραφόμεναι ἐν τῇ Π. Δ. ἠθικαὶ ἀξίαι δὲν εἶναι ἀφηρημέναι τινὲς ἔννοιαι ἄσχετοι πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, ὁπότε ὑπῆρχεν ὁ κίνδυνος νὰ διαμορφωθῇ μονήρης τις τύπος ἀνθρώπου, ξένου πρὸς τὸν κόσμον, ἀλλ' ἔχουσι κοινωνικὸν χαρακτήρα, θίγουσαι τὴν τε ἰδιωτικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο καὶ ἡ τελείωσις δύναται νὰ συντελεσθῇ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐν τῇ ἐπικοινωνίᾳ μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων². Ἐντεῦθεν ὁ διαγραφόμενος τύπος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ Π. Δ. εἶναι κατ' ἐξοχὴν κοινωνικός, ἡ ὅλη δὲ ζωὴ αὐτοῦ ρυθμίζεται ὑπὸ τῶν ἠθικῶν ἀξιών, τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἐπιτύχῃ οἰονδήποτε ἐπάγγελμα καὶ ἂν μετέρχεται. Οὕτω ὁ ὅλος βίος τοῦ ἀνθρώπου, ἰδιωτικός καὶ κοινωνικός, προάγεται ἐν ἀναλογίᾳ ἴσῃ πρὸς τὴν προαγωγὴν τῶν ἠθικῶν ἀξιών ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ.

Ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ αὕτη διδασκαλία τῆς Π. Δ., παράλληλον τῆς ὁποίας ματαίως θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰς θρησκείας καὶ τὰς φιλοσοφικὰς δοξασίας τοῦ ἀρχαίου κόσμου, προσδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ὑψίστην δυνατὴν ἀξίαν. Ἐξιδανικεῦει δὲ καὶ αἶρει αὐτὸν ὑπὲρ τὴν ὕλην διὰ τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ, ὃν προδιαγράφει, ὅστις ἀποτελεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γιγαντώδη σταθερὰν δυνάμιν πρὸς

1. Πρβλ. Ἄμ. 1³ ἐξ. 1⁶ ἐξ. 1⁹ ἐξ. 1¹¹ ἐξ. 1¹⁸ ἐξ. 2¹ ἐξ. Ἦσ. 16¹⁷. Ἰων. 1² ἐξ. 3⁹ ἐξ.

2. Πρβλ. *W. Eichrodt*, *Theologie des Alten Testaments*, I Leipzig 1933 σελ. 190.

ματι δὲ διάχυτος εἶναι ἐν τῇ Π.Δ. ἡ χαρὰ ἐπὶ τῇ ἀπολαύσει καὶ συμμετοχῇ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου, τοῦ προορισθέντος πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἀνθρώπου¹. Ἡ διδασκαλία ὅμως αὕτη περὶ ἀνθρώπου καὶ κόσμου, καθ' ἑαυτὴν λαμβανομένη, παρουσιάζει τὸν ἄνθρωπον ἄνευ ὑψηλοτέρου τινὸς προορισμοῦ καὶ τὴν ὄλην δημιουργίαν ἄνευ βαθυτέρου σκοποῦ. Θὰ ἀπέληγε δ' εὐκόλως παρὰ τὴν πίστιν εἰς δημιουργὸν Θεὸν εἰς ὕλιστικὴν τινα κοσμοθεωρίαν, ἐὰν ἡ Π. Δ. δὲν ἐξεδέχετο τὸν ἄνθρωπον καὶ ὡς πνευματικὸν ὄν, κεκτημένον τὴν δύναμιν πρὸς πνευματικὴν ἐξέλιξιν καὶ πραγμάτων πνευματικοῦ τινος ἰδεώδους, προδίδοντος τὸν βαθύτερον σκοπὸν τῆς ὄλης δημιουργίας. Τὴν ὑψηλὴν ταύτην διδασκαλίαν κατὰ μοναδικὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι τρόπον διατυποῖ ἡ Π.Δ., ἐκδεχομένη τὸν ἄνθρωπον πλασθέντα «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ»².

Ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὅμως ἐνυπάρχουσα εἰκὼν αὕτη τοῦ Θεοῦ δὲν ἔγκειται μόνον εἰς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν καὶ τὴν ἀθανασίαν³, ὡς συνήθως τονίζεται, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ἰσραηλίτης τὸν Θεὸν προσεπάθησε νὰ κατανόησιν καὶ πλησιάσῃ οὐχὶ διὰ τῆς θεωρητικῆς σκέψεως ἀλλὰ κυρίως διὰ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων, παραστήσας τοῦτον ὡς τὸ ὕψιστον ἠθικὸν ὄν, τὸ ἀπολύτως ἅγιον⁴, διὰ τοῦτο καὶ τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον ἔγκειται καὶ

1. Πρβλ. Ἰδίᾳ Ἦσ. 45,18 «Δὲν ἐδημιούργησεν (ὁ Θεὸς) αὐτὴν (τὴν γῆν) πρὸς ἐρημίαν ἀλλὰ πρὸς κατοίκησιν ἐπλασεν αὐτήν». Τῶν ἀγαθῶν ὅμως τοῦ κόσμου ἀπολαύει ὁ ἄνθρωπος οὐχὶ ἄνευ κόπου ἀλλὰ κατόπιν ἐργασίας Γεν. 3,19.

2. Γεν. 1,26. Πρβλ. καὶ Ἰώβ 32,8 Σοφ. Σολ. 2,28.

3. Θνητὸς μὲν ἐπλάσθη ὁ ἄνθρωπος, ἠδύνατο ὅμως ν' ἀποβῆ ἀθάνατος, ἐὰν δὲν ἡμάρτανεν Γεν. 3,22. Πρβλ. καὶ 3,8. Ἡ ἔννοια τῶν στίχων τούτων τῆς Γενέσεως εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς πτώσεως ἀπώλεσε τὴν δυνατότητα τῆς ἀθανασίας χωρὶς ἢ φύσιν αὐτοῦ νὰ πάθῃ μεταβολὴν τινα.

4. Πρβλ. λ.χ. Ἄμ. 5,8 ἐξ. 14. Ὡσ. 4,1 ἐξ., 6,22, 12,7. Ἦσ. 1,10 ἐξ., 6,3, 11,8 ἐξ., 30,18,19, 33,25. Μιχ. 3,4, 6,8. Σοφ. 2,1 ἐξ. Ἱερ. 7,9 ἐξ., 9,25 ἐξ., 22,3 ἐξ. Ζαχ. 7,9 ἐξ.

εἰς τὴν συνειδησιν καὶ γνῶσιν τῶν ἠθικῶν ἀξιών ἀφ' ἐνὸς καὶ εἰς τὴν δυνατότητα καὶ προσπάθειαν ἀφ' ἐτέρου τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τεθειμένων ἠθικῶν στοιχείων¹. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ σπουδαιότερον καὶ τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ ἀρχαιότητι στοιχεῖον. Ἡ ὄλη ἠθικὴ, πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τάσις πρὸς ἠθικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειώσιν εἶναι τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἐν αὐτῷ θεοῦ στοιχείου. Ἡ τάσις δὲ αὕτη παρίσταται οὕτω ὡς ἐγγενῆς δύναμις πρὸς ἐξέλιξιν. Ἐφ' ὅσον δὲ ζωηρότερον ἐκδηλοῦται καὶ δι' αὐτῆς πραγματοποιεῖται ἡ ἠθικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀτόμου διὰ τῆς συμμετοχῆς πασῶν τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν δυνάμεων, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον ἐκφαίνεται λαμπρότερον, ἤτοι ὁ ἄνθρωπος προσεγγίζει πρὸς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ὕψιστου ἰδανικοῦ, ὅπερ ἐνσαρκῶναι αὐτὸς ὁ Θεός. Ὁ ἄνθρωπος ἐπομένως ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν θεῖον σπινθήρα ὀφείλει καὶ δύναται, διὰ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσῶν δυνάμεων προαγόμενος, νὰ πλησιάσῃ τὴν ἀγιότητα τοῦ Θεοῦ, ἀποβαίνων καὶ αὐτὸς ἅγιος, καθὼς ἐν τινι στίχῳ τῆς Π. Δ. ἐπιγραμματικῶς καθορίζεται «καὶ ἔσεσθε ἅγιοι, ὅτι ἅγιος, ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν»².

Ἐκ τοῦ κεντρικοῦ τούτου σημείου ἀπορρέουν πλέον ἀβιάστως διάφοροι διδασκαλῆαι. Ὁ ἄνθρωπος ἐν πρώτοις δὲν εἶναι ἀπλοῦν τι ἄτομον ἀπολλύμενον εἰς τὸ σύνολον, μὴ ἔχων συνειδησιν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ πνευματικὴ προσωπικότης, μὲ ἴδιαν ὑπόστασιν, ἱκανὸς πρὸς ἀνάπτυξιν. Ὁ σκοπὸς δὲ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν κεῖται ἐκτὸς αὐτοῦ, οὐδὲ φέρει ὕλικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' ἔγκειται ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ, ἐν τῇ ἠθικῇ αὐτοῦ τελειώσει. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει ἑαυτῷ σκοπός, γίνεται ἐν ἄλλαις λέξεσιν αὐτοσκοπός. Ἐν τῷ ὅλῳ τῆς δημιουργίας ἔργῳ ὁ ἄνθρωπος δὲν παρίσταται ὡς μέσον ἐπιτεύξεως ξένου τινὸς

1. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σημεῖον δὲν ἐξάγεται ἐκ τῆς φράσεως «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν» (Γεν. 1,26), ἐνθα αἱ δύο λέξεις «εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις» δηλοῦσιν ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως τῶν τεθέντων ἠθικῶν στοιχείων.

2. Λευϊτ. 20,7, 19,2. 11,45. Πρβλ. καὶ Ἦσ. 30,18. Δευτ. 14,1.

πρός αὐτοὺς εἶναι μεγαλυτέρα καὶ ἡ μνήμη αὐτῶν θά παραμείνη αἰδίος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Τὸ θέμα τῆς σημερινῆς μου ὀμιλίας «ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην» ἠντλησα ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τοῦ σημερινοῦ ἑορτασμοῦ τῆς παιδείας, ἥτις κέντρον ἔχουσα τὸν ἄνθρωπον προσπαθεῖ νὰ ἀναπτύξῃ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις καὶ καθορίσῃ τὰ πρὸς πραγμάτων ἰδανικά τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, διαγράφουσα τὸν προορισμὸν αὐτοῦ καὶ μορφοῦσα τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ ἀνθρώπου. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος τούτου καθίσταται ἐπίκαιρος, καθ' ὅσον τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἐν τῇ συγχρόνῳ σκέψει ἐν τῶν πλέον συζητουμένων καὶ τῶν πλέον δυσχερεστέρων πρὸς λύσιν ζητημάτων. Αἱ μετὰ τὸν παγκόσμιον ἰδίᾳ πόλεμον ἀναπτυχθεῖσαι διάφοροι φιλοσοφικαί, κοινωνικαὶ καὶ ἄλλαι θεωρίαι, ἀλλοιώσασαι ἐν πολλοῖς τὴν παραδεδομένην περὶ ἀνθρώπου εἰκόνα, ἔφερον ἐπὶ τάπητος τὸ ὅλον τοῦ ἀνθρώπου πρόβλημα, μεταβαλοῦσαι ἀναγκαίως καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου τὸν χαρακτήρα καὶ τῆς παιδείας τὰ ἰδεώδη ἀναλόγως τῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἧς ἐκάστη τῶν θεωριῶν ὀρμάται. Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὰς διαμορφουμένας περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας ὑπάρχει ἤδη ἐσχηματισμένη ἡ Χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, ἥτις ἐν πολλοῖς καὶ εἰς κύρια μάλιστα σημεῖα ἀντιτίθεται πρὸς τινὰς τῶν νεωτέρων περὶ ἀνθρώπου θεωριῶν. Ἄλλ' ἡ Χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, ὡς αὕτη διετυπώθη ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς τὰ κύρια μάλιστα σημεῖα αὐτῆς ἐπὶ τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας θὰ προβῶμεν. Εὐνόητον ὅτι ἕνεκα τοῦ περιωρισμένου τοῦ χρόνου μόνον τὰς γενικὰς γραμμάς τοῦ θέματος θὰ σύρω, ἀποφεύγων τὰ δευτερεύοντα σημεῖα καὶ παραλείπων τὴν σύγκρισιν πρὸς τὰς λοιπὰς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας, ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας.

Κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ-

ται, ὡς καὶ ὁ λοιπὸς κόσμος, καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατ' ἴδιον ἡμῶς τρόπον, ἐκ σώματος καὶ πνεύματος¹, ἔσχατος πάντων τῶν δημιουργημάτων, εἰς ὃν δίδεται ἡ κυριαρχία ἐπὶ σύμπαντος τοῦ δημιουργηθέντος ὕλικου κόσμου. Μὲ ἀνέκφραστον χαρὰν εἰς πανηγυρικὸν τόνον ἤξη εἰς τὰς πρώτας αὐτῆς γραμμάς ἡ Π.Δ. διαλαλεῖ τὴν ἐπὶ τῆς φύσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον δοθεῖσαν δύναμιν², ὁ δὲ Ψαλμῶδός τὴν καὶ αὐτὸς συναίσθησιν ἔχει τῆς δυνάμεως ταύτης τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε παρουσιάζει τοῦτον βραχὺ τι ἡλαττωμένον παρ' ἀγγέλου³.

Ἡ οὕτω ἐν τῇ Π. Δ. ἐξαιρομένη κυρίαρχος ἐν τῷ κόσμῳ θέσις τοῦ ἀνθρώπου τοῦτον μὲν ἄγει εἰς συναίσθησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἰσχύος καὶ προώθησιν τῶν δημιουργικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ δημιουργεῖ ἐν αὐτῷ ἰσχυρότατον αἴσθημα ὑποταγῆς εἰς τὸν δόντα τοιαύτην εἰς αὐτὸν δύναμιν δημιουργόν Θεόν, ἐν ᾧ εἰς τὸν κόσμον προσδίδει ἐνότητα καὶ ἀρμονίαν⁴, τῶν πάντων ὑποτασσομένων εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τούτου εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διδασκαλία, τοιοῦτον τῇ φύσει καθορίζουσα σκοπὸν, ὑποχρεοῖ πλέον τὸν ἄνθρωπον νὰ μετέχη δι' ὅλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων τῆς ἐγκοσμίου ζωῆς καὶ δημιουργεῖ οὕτω εὐχάριστον περὶ ζωῆς καὶ κόσμου ἀντίληψιν. Πράγ-

1. Τὸ πνευματικὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον ἐκφράζει ἡ Π.Δ. ἄλλοτε διὰ τῆς λέξεως ruah (πνεῦμα) καὶ ἄλλοτε διὰ τῆς nefes, περὶ τῆς σημασίας τῆς ὁποίας ἰδὲ *Max Lichtenstein* Das Wort **שׁוּב** in der Bibel, Berlin 1920.

2. Γεν. 1,26 «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἔρχεστε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἐρπετῶν, τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς».

3. Ψαλμ. 8,6 «Ἠλάττωσας αὐτὸν (τὸν ἄνθρωπον) βραχὺ τι παρ' ἀγγέλου

μὲ δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν τὸν ἐστεφάνωσας.

Κυρίαρχον τὸν κατέστησας ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν σου, τὰ πάντα ἔθηκας ὑπὸ τοὺς πόδας του»,

¹ἰδὲ καὶ Σοφ. Σειρ. 17,2 ἐξ.

4. Ἰδὲ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὴν ἀρμονίαν τοῦ κόσμου τοῦ ψαλμ. 104 (Ο'—103).

πρός αὐτοὺς εἶναι μεγαλυτέρα καὶ ἡ μνήμη αὐτῶν θά παραμείνη αἰδίως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Τὸ θέμα τῆς σημερινῆς μου ὀμιλίας «ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην» ἠντλησα ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου τοῦ σημερινοῦ ἑορτασμοῦ τῆς παιδείας, ἥτις κέντρον ἔχουσα τὸν ἄνθρωπον προσπαθεῖ νὰ ἀναπτύξῃ ἀπάσας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις καὶ καθορίσῃ τὰ πρὸς πραγμάτων ἰδανικὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, διαγράφουσα τὸν προορισμὸν αὐτοῦ καὶ μορφοῦσα τὸν ἰδεώδη τύπον τοῦ ἀνθρώπου. Τοσοῦτο δὲ μᾶλλον ἡ ἐξέτασις τοῦ θέματος τούτου καθίσταται ἐπίκαιρος, καθ' ὅσον τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἐν τῇ συγχρόνῳ σκέψει ἐν τῶν πλέον συζητουμένων καὶ τῶν πλέον δυσχερεστέρων πρὸς λύσιν ζητημάτων. Αἱ μετὰ τὸν παγκόσμιον ἰδίᾳ πόλεμον ἀναπτυχθεῖσαι διάφοροι φιλοσοφικαί, κοινωνικαὶ καὶ ἄλλαι θεωρίαι, ἀλλοιώσασαι ἐν πολλοῖς τὴν παραδεδομένην περὶ ἀνθρώπου εἰκόνα, ἔφερον ἐπὶ τάπητος τὸ ὅλον τοῦ ἀνθρώπου πρόβλημα, μεταβαλοῦσαι ἀναγκαίως καὶ τῆς μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου τὸν χαρακτήρα καὶ τῆς παιδείας τὰ ἰδεώδη ἀναλόγως τῆς ἀρχῆς, ἀφ' ἧς ἐκάστη τῶν θεωριῶν ὀρμάται. Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὰς διαμορφουμένας περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας ὑπάρχει ἤδη ἐσχηματισμένη ἡ Χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, ἥτις ἐν πολλοῖς καὶ εἰς κύρια μάλιστα σημεῖα ἀντιτίθεται πρὸς τινὰς τῶν νεωτέρων περὶ ἀνθρώπου θεωριῶν. Ἄλλ' ἡ Χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, ὡς αὕτη διετυπώθη ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, στηρίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ εἰς τὰ κύρια μάλιστα σημεῖα αὐτῆς ἐπὶ τῆς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὁποίας θὰ προβῶμεν. Εὐνόητον ὅτι ἕνεκα τοῦ περιωρισμένου τοῦ χρόνου μόνον τὰς γενικὰς γραμμάς τοῦ θέματος θὰ σύρω, ἀποφεύγων τὰ δευτερεύοντα σημεῖα καὶ παραλείπων τὴν σύγκρισιν πρὸς τὰς λοιπὰς περὶ ἀνθρώπου διδασκαλίας, ἀρχαιοτέρας καὶ νεωτέρας.

Κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ-

ται, ὡς καὶ ὁ λοιπὸς κόσμος, καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατ' ἴδιον ἡμῶς τρόπον, ἐκ σώματος καὶ πνεύματος¹, ἔσχατος πάντων τῶν δημιουργημάτων, εἰς ὃν δίδεται ἡ κυριαρχία ἐπὶ σύμπαντος τοῦ δημιουργηθέντος ὕλικου κόσμου. Μὲ ἀνέκφραστον χαρὰν εἰς πανηγυρικὸν τόνον ἤξη εἰς τὰς πρώτας αὐτῆς γραμμάς ἡ Π.Δ. διαλαλεῖ τὴν ἐπὶ τῆς φύσεως εἰς τὸν ἄνθρωπον δοθεῖσαν δύναμιν², ὁ δὲ Ψαλμῶδός τὴν καὶ αὐτὸς συναίσθησιν ἔχει τῆς δυνάμεως ταύτης τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε παρουσιάζει τοῦτον βραχὺ τι ἡλαττωμένον παρ' ἀγγέλου³.

Ἡ οὕτω ἐν τῇ Π. Δ. ἐξαιρομένη κυρίαρχος ἐν τῷ κόσμῳ θέσις τοῦ ἀνθρώπου τοῦτον μὲν ἄγει εἰς συναίσθησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἰσχύος καὶ προώθησιν τῶν δημιουργικῶν αὐτοῦ δυνάμεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ δημιουργεῖ ἐν αὐτῷ ἰσχυρότατον αἶσθημα ὑποταγῆς εἰς τὸν δόντα τοιαύτην εἰς αὐτὸν δύναμιν δημιουργόν Θεόν, ἐν ᾧ εἰς τὸν κόσμον προσδίδει ἐνότητα καὶ ἁρμονίαν⁴, τῶν πάντων ὑποτασσομένων εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τούτου εἰς τὸν Θεόν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη διδασκαλία, τοιοῦτον τῇ φύσει καθορίζουσα σκοπὸν, ὑποχρεοῖ πλέον τὸν ἄνθρωπον νὰ μετέχη δι' ὅλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων τῆς ἐγκοσμίου ζωῆς καὶ δημιουργεῖ οὕτω εὐχάριστον περὶ ζωῆς καὶ κόσμου ἀντίληψιν. Πράγ-

1. Τὸ πνευματικὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ στοιχεῖον ἐκφράζει ἡ Π.Δ. ἄλλοτε διὰ τῆς λέξεως ruah (πνεῦμα) καὶ ἄλλοτε διὰ τῆς nefes, περὶ τῆς σημασίας τῆς ὁποίας ἰδὲ *Max Lichtenstein* Das Wort **ruah** in der Bibel, Berlin 1920.

2. Γεν. 1,26 «Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς καὶ ἔρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ καὶ πάντων τῶν κτηνῶν καὶ πάσης τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἐρπετῶν, τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς».

3. Ψαλμ. 8,6 «Ἠλάττωσας αὐτὸν (τὸν ἄνθρωπον) βραχὺ τι παρ' ἀγγέλου

μὲ δόξαν καὶ μεγαλοπρέπειαν τὸν ἐστεφάνωσας.

Κυρίαρχον τὸν κατέστησας ἐπὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν σου, τὰ πάντα ἔθηκας ὑπὸ τοὺς πόδας του»,

¹ἰδὲ καὶ Σοφ. Σειρ. 17,2 ἐξ.

4. ἰδὲ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὴν ἁρμονίαν τοῦ κόσμου τοῦ ψαλμ. 104 (Ο' = 103).

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑΝ ΔΙΑΘΗΚΗΝ

Κατά τὴν σημερινὴν μεγάλην τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν γραμμάτων ἑορτὴν ἢ μὲν Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἑορτάζει τὴν μνήμην τῶν τριῶν μεγάλων αὐτῆς Ἱεραρχῶν, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τὸ δὲ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον τελεῖ τὰ ἱερὰ μνημόσυνα τῶν ἀοιδίμων Ἰδρυτῶν, Εὐεργετῶν καὶ Καθηγητῶν αὐτοῦ. Εὐλόγως δὲ ἢ τε Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ τὸ Πανεπιστήμιον τὴν ἡμέραν ταύτην ἐξέλεξαν, καθ' ὅσον οἱ μὲν τρεῖς μεγάλοι Ἱεράρχαι διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν θαυμασιῶς ἀνέπτυξαν καὶ κατ' ἀπαράμιλλον τῷ ὄντι τρόπον διέγραψαν τὸ ἰδεώδες τῆς Χριστιανικῆς μορφώσεως, ὥστε δικαίως νὰ θεωρῶνται οἱ κλασικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς Χριστιανικῆς παιδείας, οἱ δὲ ἀείμνηστοι Ἰδρυταί, Εὐεργέται καὶ Καθηγηταί τοῦ Πανεπιστημίου, ἀφιέρωσαντες ἄλλοι μὲν τούτων τὸν μετὰ μόχθου ἀποκτηθέντα πλοῦτον αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ Πανεπιστημίου, ἄλλοι δὲ ὀλόκληρον τὸν βίον αὐτῶν εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐπιστήμης, δικαίως θεωροῦνται ὡς οἱ ὑπὲρ πάντα ἄλλον συντελέσαντες εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν γραμμάτων ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλλάδι, διὸ καὶ εὐλόγως τὸ μνημόσυνον αὐτῶν συνεδέθη μὲ τὴν σημερινὴν τῆς παιδείας ἑορτὴν. Τὸ ἔργον αὐτῶν, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἐξεδαπάνησαν πάσας τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς αὐτῶν δυνάμεις, εἶναι τῷ ὄντι μέγα καὶ ἀποβαίνει ἔτι θαυμαστότερον, ὅταν ἀναλογισθῇ τις ὅτι συντελέσθη ἐν μέσῳ μυρίων δυσχερειῶν, προερχομένων ἐκ τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν, ὅφ' ἂς ἀκόμη καὶ σήμερον ἢ ἐπιστήμη παρ' ἡμῖν καλλιεργεῖται. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη